

Drottninggatan, Sala

Spår från Sala stads historiska period

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning Sala stad 62:1
Drottninggatan 1
Sala stad
Sala kommun
Västmanlands län
Västmanland

Duncan Alexander

Drottninggatan, Sala

Spår från Sala stads historiska period

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning Sala stad 62:1
Drottninggatan 1
Sala socken
Sala kommun
Västmanlands län
Västmanland

Duncan Alexander

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2020

Samtliga foton av Duncan Alexander.

Omslag: Hörnet Drottninggatan-Magasinsgatan i Sala.

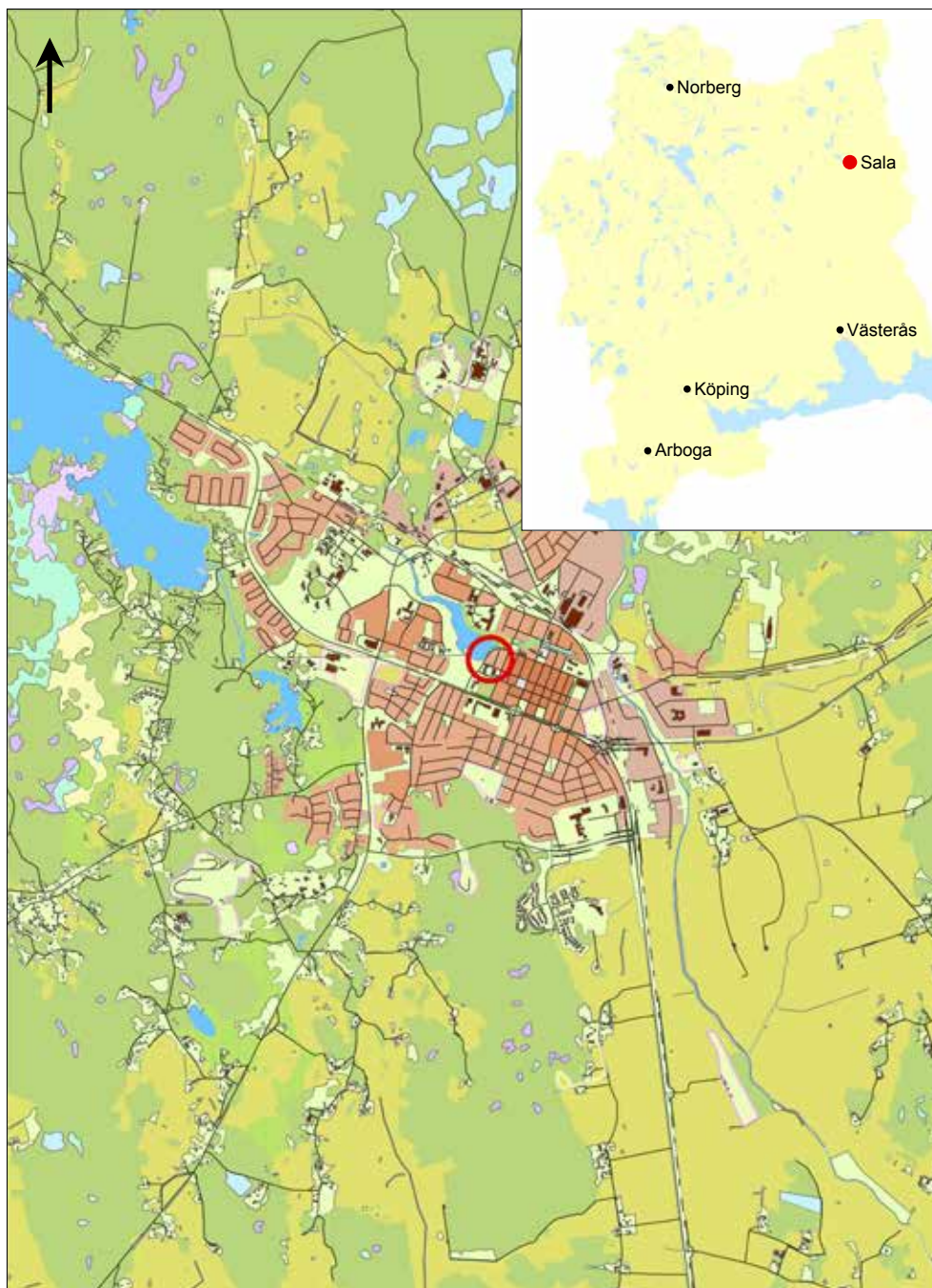
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954.

ISBN 978-91-7453-861-8

Innehåll

Inledning	5
Målsättning och metod	5
Topografi och fornlämningsmiljö.	5
Genomförande	6
Undersökningsresultat	6
Fas 1. 1480–1650	7
Fas 2. 1660–1810	8
Fynd.	9
Keramik.	9
Slagg	10
¹⁴ C-analys	11
Prov 1	11
Prov 2	11
Tolkning.	12
Utvärdering	13
Referenser	14
Kart- och arkivmaterial.	14
Otryckta källor	14
Litteratur	14
Tekniska och administrativa uppgifter	15
Bilagor	16
Bilaga 1. Kontexttabell	16
Bilaga 2. Fyndtabell.	16

Figur 1. Undersökningsplatsens läge markerat med en röd ring. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i samband med byte av fjärrvärmerör mellan Drottninggatan 1 och kvarteret Berghauptmannen 5 i Sala. Beslut om arbetet togs av Länsstyrelsen i Västmanlands län 2017-07-19 (dnr 431-3566-17). Undersökningsområdet ligger i fornlämning Sala stad 62:1. Schaktningen utfördes i augusti 2018 av Sala-Heby Energi AB.

Målsättning och metod

Syftet med schaktningsövervakningen var att dokumentera fornlämningen för att tillvarata kunskap som förväntas bidra till områdets historia och som kan komma till nytta inom samhällsplaneringen. Målgrupper för undersökningen var främst Länsstyrelsen och företagaren.

Förundersökningen skulle klargöra följande:

- Fornlämningens utbredning inom schaktet.
- Fornlämningens karaktär, sammansättning och komplexitet.
- Bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd – karaktär, mängd och bevarandegrad.
- Preliminär datering.
- Preliminär tolkning av fornlämningen.

Länsstyrelsen beslutade att en låg ambitionsnivå var tillräcklig vad det gällde åtgärderna. Kulturlager förväntades inte eftersom området långt fram i tiden har utgjort sjöbotten. Däremot ansågs förekomsten av anläggningar knutna till sjön vara möjliga, till exempel båtvrak.

Anläggningar och kulturlager som framkom i schaktväggarna skulle dokumenteras genom sektionsritning. Digitala fotografier skulle tas vid behov. Fynd från lager och anläggningar skulle insamlas. Möjlighet fanns att ta ¹⁴C-prov från det äldsta lagret.

Undersökningen är gjord i samband med schaktningsarbetet. Arkeolog har följt schaktningsarbetet, dock inte hela tiden.

Topografi och fornlämningsmiljö

Sala ligger i Sagåns dalgång, cirka 50 meter över havet. Lillån genomskär Sala i östvästlig riktning, men den största delen av staden är belägen på den södra sidan om ån. Undersökningsområdet ligger sydväst om Ekeby damm på Drottninggatan i den östra delen av Salas gamla stad.

Ursprungligen låg det fyra byar där Sala stad nu ligger – Bråsta, Norra Ekeby, Södra Ekeby och Väsby. Sedan slutet av 1400-talet kan det med säkerhet beläggas att gruvdriften var igång vid silvergruvan, vilken är belägen söder om staden. I gruvans närhet växte tidigt ett brokigt samhälle upp. I den så kallade Gruvbyn bodde främst gruvarbetare och bergsmän.

År 1624 fick Sala sina stadsprivilegier av Gustav II Adolf. I samband med erhållandet av stadsprivilegierna flyttades staden till sitt nuvarande läge. Den nya staden anlades på Ekebys ägor (Ek 1979) i ett regelbundet rutnät.

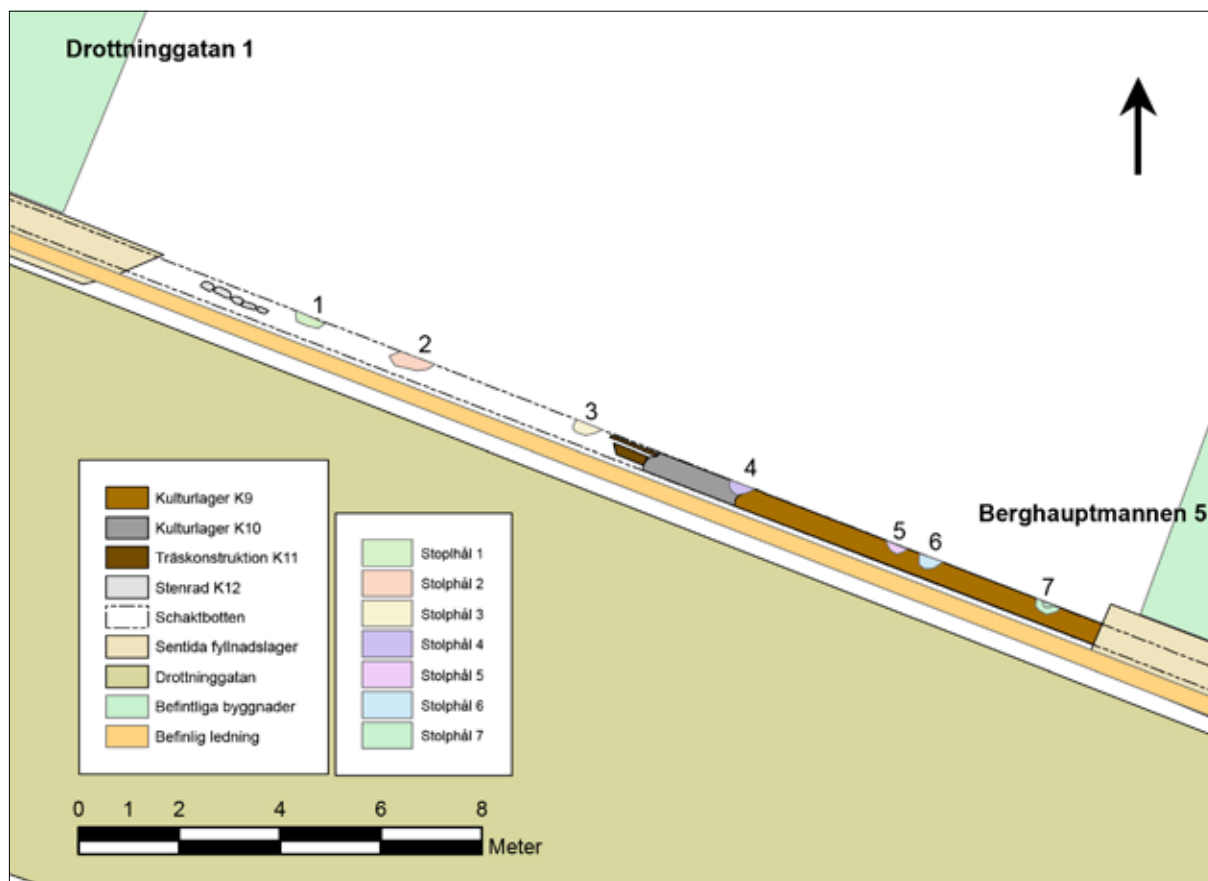
Genomförande

Den arkeologiska undersökningen utfördes den 14–16 augusti 2018 i samband med schaktningsarbetet. Schaktet löpte direkt bakom gatans kantstenar, mellan Drottninggatan 1 och hörnet av Magasinsgatan. Schaktet var cirka 0,4 meter brett, 0,7–0,75 meter djupt och 41,5 meter långt.

Undersökningsresultat

Den västra delen av schaktet grävdes längs med huset på Drottninggatan 1. Denna sträcka var cirka 14 meter lång och fylld med ett grusigt sentida sandlager vilket kan ha varit ett konstruktionslager för huset. Östra änden av schaktet låg längs med Berghauptmannen 5. Byggnaden står på ett betongfundament. Jorden upp mot fundamentet var omrörd vilket sannolikt skett i samband med byggandet av Berghauptmannen 5. Denna del av schaktet var cirka 7,5 meter långt. Inga arkeologiska lämningar påträffades. I schaktet mellan de två ovannämnda byggnaderna fanns bevarade arkeologiska kulturlager och anläggningar (figur 2).

Schaktet var 0,7–0,75 meter djupt med bevarade kulturlager ner mot schaktbotten. Fyndmaterialet bestod huvudsakligen av flera kärl av yngre rödgods med en sannolik datering till 1600–1700-tal. Dateringen för yngre rödgods ges i allmänhet en ganska bred spännvidd utan specialanalys (vilket inte ingick i detta projekt). De arkeologiska lämningarna härrör från två huvudfaser vilket två ¹⁴C-prover tillsammans med stratigrafisk analys visar på.

Figur 2. Påträffade kulturlager och anläggningar. Skala 1:150.

Fas 1. 1480–1650

Anläggningar och kulturlager från fas 1 påträffades i botten av schaktet. Kulturlagret var 0,2 meter tjockt. Schaktet och lagret grävdes inte i botten. Den östra halvan av schaktet hade ett bottenlager som bestod av mellangrå sand och silt med stort inslag av träkol, kontext 10 (K10). Flera kärl av yngre rödgods påträffades i K10. Det var svårt att avgöra om dessa var avsiktligt deponerade eller ackumulerade över tid. Rikligt med träkol påträffades i toppen av lagret, cirka 0,1 meter tjockt. I lagret påträffades två träbitar (K11) – dels en rund trästock som var 0,98 meter lång och 0,07 meter i diameter. Dels en planka som var $0,75 \times 0,2 \times 0,02$ meter stor (figur 3).

Figur 3. Träkonstruktion K11. Foto mot nordväst.

Dessa var orienterade i samma riktning som nuvarande Drottninggatan, det vill säga nordväst–sydöstlig riktning (figur 3). Träkonstruktionen K11 kan ha varit en del av en stig mellan tomterna eller även en del av en ingång till en tomt. En träbit från K11 ^{14}C -analyserades, prov 1. Öster om K11 fanns ett kulturlager (K9) som låg ovanpå ett grått lager (K10). K9 bestod av gråbrun sand och silt med stort inslag av träkol och organiskt material. Lagret var 0,18 meter tjockt och är troligen en äldre odlingshorisont. Rikligt med kol påträffades i den östra delen av K9. Kolet låg som en tunn linse och partvis fanns bränd torv (figur 4).

Figur 4. Stolpbål 7. Kol- och torvlinsor markerade med gula pilar. Foto mot nordöst.

Torv har varit ett populärt material för takbeläggning under flera tidsperioder inklusive historisk tid. Dessa kol- och brända torvlinsor är sannolikt lämningar efter en nerbränd byggnad i närområdet, kanske under nuvarande Berghauptmannen 5.

I den västra delen av schaktet påträffades en rad stenar av mellanstorlek (K12). Raden var orienterad i nordväst–sydöstlig riktning (figur 5) vilket stämmer överens med riktningen på Drottninggatan och träkonstruktion K11. Stenarna låg med den plana ytan uppåt. En möjlig tolkning av stenraden är att den har varit en del av en syllstensrad, men den ovanligt plana ytan talar istället för att det rör sig om en stensatt gång eller gata, kanske till ett hus. Denna fas avslutades med ett tjockt lager av ljusgul sand som låg över hela ytan.

Figur 5. Stenrad K12.
Foto mot nordöst.

Fas 2. 1660–1810

Ett ljusgult sandlager (K8) påträffades över hela schaktet och var tjockast i den östra delen av detta, upp till 0,45 meter. Den gula sanden representerar en stor omstrukturering och planering av platsen. Genom den gula sanden (K8) var sju stora stolphål grävda. De var grävda djupare än schaktbotten och alla innehöll stora stenar. Fyra av stolphålen innehöll lämningar av trästolpar som var 0,12–0,15 meter långa, även om de antagligen har krympt över tid. Stolphålen är troligtvis delar av en stor byggnad med fasaden ut mot Drottninggatan.

Figur 6. Stolphål 5.
Kulturlager K9 ligger
nedanför den gula linjen.
Foto mot nordöst.

Stolphål	Bredd (m)	Trä stolpe finns
1	0,5	Nej
2	0,55	Nej
3	0,7	Ja
4	0,45	Ja
5	0,48	Ja
6	0,5	Nej
7	0,55	Ja

Figur 7. Stolphålets dimensioner.

Fynd

Keramik

All keramik påträffades som lösfynd och samlades in vid schaktningsarbetet (F1) – åtta kärl av yngre rödgods och två bitar tegel från kakelugn. Keramiken inkluderar två ben, ett handtag och fyra bukskärvor från en trebensgryta, vidare fyra bukskärvor och en botten-del. Ingen keramikanalys är utförd, men fyndmaterialet dateras till 1600–1700-tal.

Figur 8. Två ben från två olika trebensgrytor.

Figur 9. Två buksfragment av yngre rödgods.

Figur 10. Handtag från en trebensgryta.

Slagg

Fjorton bitar av silverslagg samlades in (F2). Slaggbitarna påträffades direkt på träkonstruktionen K11. Slagg från silverproduktion är ganska ovanligt i Sverige, men i Sala påträffas de ofta i arkeologiska sammanhang. Detta behöver dock inte betyda att det skett någon silverproduktion inom undersökningsytan.

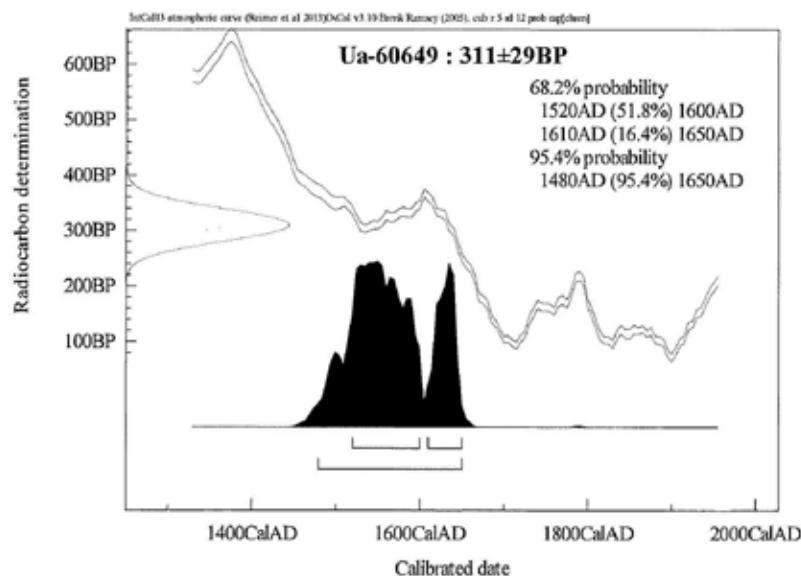

Figur 11. Slagg av silverproduktion.

¹⁴C-analys

Prov 1

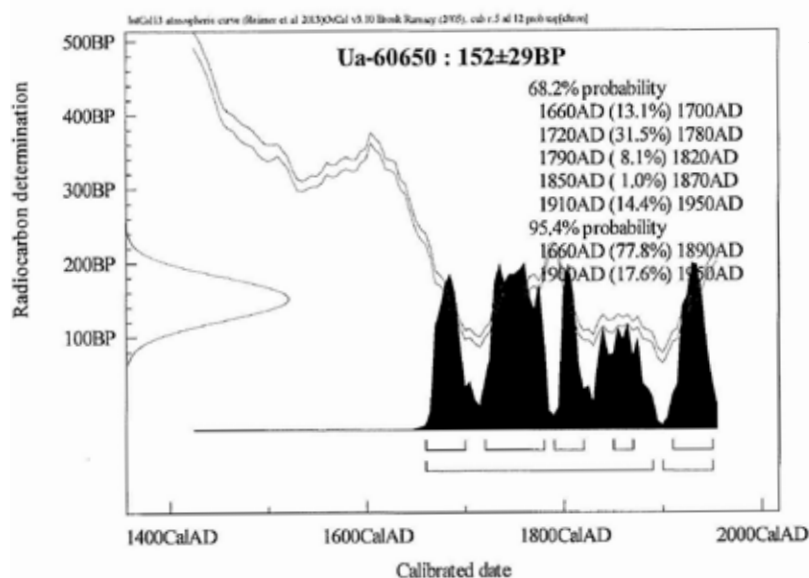
Prov från träkonstruktionen K11 är daterade med 2 sigmas resultat till perioden från 1480 till 1650 (95,4% sannolikhet). Detta är en ganska bred datering och omfattar den senmedeltida men även den historiska perioden när Sala fick stadsprivilegier. Både stenraden K12 och träkonstruktionen K11 är orienterade i samma riktning som Drottninggatan. De två konstruktionerna är således anlagda efter den nuvarande gatuplanen.

Figur 12. Resultat av ¹⁴C-analys, prov 1.

Prov 2

Prov 2 togs från stolpen K6. Analysen gav en oklar datering. 2 sigmas kalibrering gav en datering mellan 1660 och 1950 (95,4% sannolikhet). Dateringskurvan hade flera toppar utspridda ut över hela tidsintervallet.

Figur 13. Resultat av ¹⁴C-analys, prov 2.

Tolkning

Det är oklart exakt när Sala stad bildades. Silvergruvan och gruvbyn växte under medeltiden och nådde sannolikt en maximal befolkning under 1530-talet (Norberg 1978). Under 1540-talet sjönk ”silverhalten i malmen”. Detta betyder att mineraler och små bitar behövde rengöras med rinnande vatten. Behovet av rinnande vatten påverkade sannolikt etableringen av Sala stad i närheten av Ekebydamm och Sagån.

Karl IX skrev Salas stadsprivilegier 1607, men dessa utfärdades inte förrän 1624. Vid denna tidpunkt var invånarna i Sala gruvby inbjudna att flytta till Sala stad. Holländaren John Carels gjorde stadsplanen i Sala utifrån en geometrisk form som var populär under denna tid. John Carel planerade flera städer i Sverige, inklusive Säter och Borås.

Figur 14. Karta från mars 1737. Undersökningsschakt markerat i rött. Stadsbrandens yttre gräns markerad med gula pilar. Skala 1:5 000.

De äldsta anläggningarna K11 och K12 var inriktade på den nuvarande gatan som är planerad i enlighet med arkitekt John Carels plan. Det är troligt att alla arkeologiska lämningar som påträffades vid den arkeologiska undersökningen härrörde från tiden efter genomförandet av den reglerade gatuplanen/stadsplanen. Träkonstruktionen K11 var en del av en träbelagd gång som kan ha fungerat som ingång till tomten. Stenraden K12 kan ha fungerat som en tröskelsten, antingen in till en tomt eller en gårdsplan. Det finns inga andra arkeologiska spår som kan hjälpa oss och därför blir tolkningen osäker.

Fas 1 hade inga spår efter stora byggnader, till skillnad från fas 2, vilket kan tyda på att fas 1 representerar en mer obebyggd fas. Liksom många städer är Salas historia märkt av bränder som förstörde mycket av staden. Den första stora branden skedde

1736, det drabbade området är utmärkt på en karta från 1737 (figur 14). Enligt kartan ligger undersökningsområdet nära den yttre gränsen för 1736 års brand. Den sydöstra delen av undersökningsområdet var mycket mer rik på kol och med en tydlig lins av torv, något som möjligen bevisar att detta utgör västra gränsen för 1736 års stadsbrand. Detta skulle då betyda att stadsbrandens yttre gräns ligger 50 meter längre mot öster än vad vi kan utläsa på kartan. Förekomsten av brandlagret från 1736 har dokumenterats i andra delar av staden. Brandlager är ofta täckta med ett tjockt sandlager som fungerar som ett utjämningskikt före en storskalig ombyggnad av staden. Sådana skikt hittades under utgrävningar i kvarteret Ämbetsmannen (Roslund-Forenius 1993), Norra Esplanaden och Stora Torget (Egebäck 1999). En annan karta från 1737 visar den planerade ombyggnaden av staden efter branden (figur 15). Kartan visar att stora U-formade byggnader skulle byggas med huvudbyggnaden direkt mot Drottninggatan. De sju stolphålen som undersöktes var sannolikt rester av en sådan byggnad.

Figur 15. Karta från april 1737. Undersökningsschakt markerat i rött. Skala 1:4 000.

Utvärdering

Arkeologiska lämningar från 1700-talet påträffades cirka 0,4 meter under befintlig gatunivå. Fas 1, kulturlager och lämningar var minst från 1600-talet, och påträffades på mellan 0,55 och 0,75 meters djup. Detta visar på att även grunda schakt såsom ledningsschakt kan komma att beröra fornlämningar i form av kulturlager och konstruktioner.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Lantmäteristyrelsens arkiv (LMS)

Grundritning över Sala 1737, LMS akt T49-1:1

Nyindelning av Sala 1737, LMS akt T49-1:2

Otryckta källor

Ek, H. 1979. *Sala innerstad*. Kulturhistorisk byggnadsinventering i Sala kommun.

Västmanlands läns museum. Västerås.

Roslund-Forenius, Y. 1993. *Ämbetsmannen*. UV Uppsala rapport.

Litteratur

Albansson, A. 1990. Forntiden i blyxtbelysning. I: *Västmanlands läns museums och*

Västmanlands fornminnesförenings årskrift XXII. Västerås.

Bronk Ramsey, C. 2005. Improving the Resolution of Radiocarbon Dating by Statistical

Analysis. I: Levy, T.E. & Higham, T.F.G. (red.) *The Bible and Radiocarbon Dating*.

Archaeology, Text and Science. Equinox. London.

Egebäck, A. 1999. *Stadslager i Sala*. Västmanlands läns museum rapport 1999:15.

Norberg, P. 1978. *Sala gruvas historia under 1500–1600-tal*.

Reimer, P.J. m.fl. 2004. *Radiocarbon* 46.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM17160
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-3566-17, 2017-07-19
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
<i>Undersökningsperiod:</i>	14–16 augusti 2018
<i>Personal:</i>	Duncan Alexander
<i>Landskap:</i>	Västmanland
<i>Län:</i>	Västmanland
<i>Kommun:</i>	Sala
<i>Socken:</i>	Sala stad
<i>Fastighet:</i>	Drottninggatan 1
<i>Fornlämning:</i>	Sala stad 62:1
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	Ö589575,71/N6643717,26
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmätningmetod:</i>	Manuellt
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Inga dokumentationshandlingar utöver denna rapport.
<i>Fynd:</i>	F1–2 förvaras hos KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

Bilaga 1. Kontexttabell

Kontext	Typ	Anmärkning	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)
1	Stolphål	Stenskott.	–	0,5	–
2	Stolphål	Stenskott.	–	0,55	–
3	Stolphål	Stenskott, bevarad trästolpe.	–	0,7	–
4	Stolphål	Stenskott, bevarad trästolpe.	–	0,45	–
5	Stolphål	Stenskott, bevarad trästolpe.	–	0,48	–
6	Stolphål	Stenskott. ¹⁴ C-analys.	–	0,5	–
7	Stolphål	Stenskott, bevarad trästolpe.	–	0,55	–
8	Lager	Gul sand. Del av planering av platsen.	–	–	0,45
9	Kulturlager	Gråbrun sand och silt med stort inslag av träkol och organsikt material. Trolig äldre odlingshorisont. Rikligt med kol i den östra delen.	–	–	0,18
10	Kulturlager	Grå sand och silt med stort inslag av träkol. Rikligt med träkol i toppen av lagret. Flera kärl av rödgods. Två träbitar (K11) påträffades i lagret. Ej grävt i botten.	–	–	0,2
11	Trä	Träkonstruktion, gång/stig. Bestående av trästock samt träplanka. ¹⁴ C-analys.	0,98/0,75	0,07/0,2	–
12	Sten	Rad av stenar av mellanstorlek. Den plana delen av stenarna låg uppåt.	1,44	0,15	0,12

Bilaga 2. Fyndtabell

Fynd	Material	Anmärkning	Vikt (g)	Antal fragment	Gallrat
1	Keramik	Lösfynd	260	10	Nej
2	Slagg	På K11	1 355	14	Nej